

Hakas Kara Kuzgun Destanındaki Çocukla İlgili Söz Varlığı

In the Khakass epic Kara Kuzgun Child Related Vocabulary

Sibel ERHAN¹

ÖZ

Güney Sibirya’da yaşayan Hakaslar bölgenin en eski sakinlerindedir. Göktürk yazıtlarının da ortaya çıktığı Yenisey boylarında varlıklarını sürdürmektedirler. Tarihî süreçte bilhassa Sovyet Rusya’sı devrinde “Yenisey”, “Abakan”, ve “Sibirya Türkleri veya Tatarları” denilen Hakasları: Koybal (Hoybal), Beltir (Piltir), Sagay (Sağay), Şor (Sor), Kaç (Haas), Kızıl (Hızıl) boyları oluşturur. Uzun yıllar sözlü edebiyat geleneğini sürdürmüş olan Hakasların yazı dili, Sibirya’nın Rus egemenliğine geçmesi ve bölgede uygulamış oldukları dil siyaseti neticesinde son yüzyılda oluşmuştur. Hakasçada destan, hikâye, masal, ninni, vb. edebî ürünler Hakasçanın sözlü kültür dairesinde gelişmesinden dolayı Hakaslar arasında da oldukça yayılmıştır. Derleme çalışmaları neticesinde birçok Hakas destanı kaydedilmiştir. Bu sayede günümüze kadar ulaşmış olan bu destanların Hakas edebiyatında ayrı bir önemi vardır. Çalışmada bir Hakas destanı olan Kara Kuzgun’da bulunan “çocuk” ile ilgili söz varlığı tespit edilip incelenecektir. Söz varlığı, ele alınan dönemin dil özellikleri, hayata bakışı, bir başka ifade ile ortaya çıktığı toplumun kültürü hakkında pek çok fikir edinmeyi sağlayan veriler sunmaktadır. “Kara Kuzgun” destanının konusunun bu şekilde ele alınmasının amacı, Hakas kültüründeki çocuk algısının destana yansıma şeklini görmek ve söz varlığı çerçevesinde değerlendirmektir. Böylece genellikle mitolojik karakterler ve önemli olayların sanatsal çizgide anlatıldığı destanlarda bulunan “çocuk” imgesi üzerinde durulacak ve elde edilen veriler genel Türk kültüründeki çocuğa verilen değer çizgisinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Lehçeleri, Kara Kuzgun, çocuk, söz varlığı, Hakas.

ABSTRACT

The Khakas living in Southern Siberia are among the oldest inhabitants of the region. The continue their existence in the Yenisei tribes, where the Göktürk inscriptions also appeared. In the historical process, especially during the Soviet Russian era, the Khakassians were called “Yenisei”, “Abakan”, and “Siberian Turks or Tatars”: Koybal (Hoybal), Beltir (Piltir), Sagay (Sagay), Shor (Sor), Kaç (Haas), Kızıl (Hızıl) tribes. The written language of the Khakas, who have maintained the oral literature tradition for many years, was formed in the last century as a result of the Russian domination of Siberia and the language policy they implemented in the region. Literary products such

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author: Sibel Erhan (Yüksek Lisans Öğrencisi), Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ardahan, Türkiye
E-posta: erhansibel232@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8313-0524

Başvuru/Submitted: 6 Kasım 2024
Kabul/Accepted: 16 Aralık 2024

Atıf/Citation: Erhan, S. (2024). Hakas Kara Kuzgun destanındaki çocukla ilgili söz Varlığı. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 34-43.

as epic, story, language policy they implemented in the region. Literary products such as epic, story, fairy tale, lullaby, etc. in Khakass language have spread among the Khakass due to the development of Khakass language in the oral culture circle. As a result of compilation studies, many Khakass epics were recorded. In this way, these epics, which have survived to the present day, have a special importance in Khakass literature. In thi study, the vocabulary related to “child” in Kara Kuzgun, a Khakas epic, will be identified and analyzed. The vocabulary provides data that provides many ideas about the language features of the period under consideration, the view of life, in other words, the culture of the society in which it emerged. The purpose of the subject of the epic “Black Raven” in this way is to see the reflection of the perception of the child in the Khakas culture in the epic and to evaluate it within the framework of the vocabulary. Thus, the image of “child” in the epics, in which mythological characters and important events are usually told in an artistic line, will be emphasized and the data obtained will be evaluated in the line of the value given to the child in general Turkish culture.

Keywords: Contemporary Turkc Language, Kara Kuzgun, child, vocabulary, Khakas.

Giriş

“Sözvarlığı, bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” olarak tanımlanır (TDK, 2011, s. 2158). Korkmaz, “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı.” (Korkmaz, 2007, s. 144) olarak ifade eder. Yani bir dildeki söz varlığı o dilde yer alan tüm sözcükleri ve tüm sözcük birleşmeleri, söz öbekleri anlamına gelir. Bu söz öbeklerinin içinde deyimler, atasözleri, özlü sözler, kalıp ifadeler vb. yer alır. “Bir dilin sözvarlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tut- makta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir.” (Aksan, 2006, s. 11).

“Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir; epope” (Türk Dil Kurumu, t.y.) anlamına gelen destan bünyesinde pek çok olağanüstülük barındırır. “Destanlar genellikle mitolojik kahramanlar veya önemli olaylar üzerine kuruludur. Bu destan kahramanları dönemden döneme değişmekle birlikte aktardığı/anlattığı durumlar bir ulusun dimağına işlemiş olaylardır.” (Güven, 2023, s. 938). Bu bakımdan destanlar halkın hafızasında yer edinmiş önemli olaylara yer verdiği için halk tarafından nesilden nesle aktarılır. Yani üreten de koruyan da varlığını sürdüren de halktır. Bu çalışmada bir Hakas destanı olan “Kara Kuzgun” destanı barındırdığı söz varlığı hususunda incelenmiştir.

“Günümüzde yazı dili olan ve konuşur sayısı en aza düşmüş Türk lehçelerinden biri Hakas Türkçesidir. Güney Sibirya’da Hakasya Cumhuriyeti’nde yaşayan Hakas Türkleri tarafından konuşulan bu Türk lehçesi pek çok yönüyle kıymetlidir.” (Arıkoğlu, 2011, s. 7). Tarihî, sosyal, kültürel şartların bir sonucu olarak ortaya çıkan, ortak duygu, düşünce ve birikimin bir araya getiren toplumların yaşanılan bir olay etrafında ve genellikle kahramanların mücadelelerini anlatan eserleri ise sözlü edebiyat ürününün bir parçası olan destanlar yer almaktadır. Bu destanların bazıları ise Türkçeye aktarılmıştır:

- Hakas Destanları I (Ekrem Arıkoğlu), TDK Yayınları, 2007.
- Hakas Destanları II Kara Kuzgun (Ali Ilgın), TDK Yayınları, 2008.
- Hakas Destanları III Han Orba (Erhan Aktaş), TDK Yayınları, 2011.
- Hakas Destanları IV Altın Tycı (Gülsüm Killi Yılmaz), TDK Yayınları, 2013.
- Fatma Özkan, Altın Arığ, Bilig yay.: Ankara, 1997.
- Timur Davletov, Huban Arığ. Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı, TÜRKSOY, 2006.
- Timur Davletov, Han Migren / Hakas Türklerinin Alplık Destanı, TÜRKSOY yay.: 2009.
- Timur Davletov, Ah Çibek Arığ. Ankara: TÜRKSOY, 2015.
- Erdal Şahin, Altın Çüs (Giriş- Metin- Aktarma- Dizin), TDAV yay.: İstanbul, 2007.
- Mehmet Kara, Hakas Destanı Altın Taycı, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2013.
- Mehmet Kara, Hakas Destanı Öcen Beg, Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Ergun, Metin (1996). “Hakas Haycıları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 121-129.

Macit, Ümmügülsüm, Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen / A Study on One of Heroic Hakas Epope Han Mirgen, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Demir, Ercan, Ay Huucın (Hakas Kahramanlık Destanı), Basılmamış yüksek Lisans tezi: Van, 2001.

Ergun, Pervin (2007). Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın, Konya: Kömen Yay.

Killi Yılmaz G. (2009). Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 6(1), Mart 2009, 16-29.

Killi Yılmaz G. (2010). Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7(3), Eylül 2010, 154- 178.

Aktaş, Erhan, Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metin / A Research on Epic Heroes of Khakass Turks: Analyze-Text Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Aktaş, Erhan (2016). Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları, Konya: Kömen Yayınları.

Aktaş, Erhan (2020). Hakas Destan Araştırmaları 1, Türkçe Makaleler Seçkisi, Kömen Yayınları. Türkçeye aktarılan destanlardandır.

Hakasların zengin bir destan geleneği vardır. Destan için *Alıptığ nımax*, terimi kullanılır. 300 civarı kaydedilmiş destan mevcuttur. “Sözlü kültür geleneği çerçevesinde uzun müddet varlığını sürdüren Hakasçada yazılı normların olmayışı sebebiyle dile ait ögeler ve oluşturulan kültürel miras, özgünlüğünü yitirmeden yüzyıla kadar ulaşabilmiştir.” (Güven & Kirişcioğlu, 2024, s. 103).

Bu çalışmada ele alınacak olan “Kara Kuzgun” destanı Sibiry Türk topluluklarından olan Hakas Türklerine ait bir kahramanlık destanıdır. Kara Kuzgun Destanı'nın metni, ünlü Hakas haycısı Pavel Vasilyeviç Todanov ve oğlu Aleksey tarafından 1949 yılında derlenmiş ve V. Maynogaşeva tarafından 1977 yılında yayıma hazırlanmıştır. Kara Kuzgun üç nesli içine alan olağanüstü, zengin, etkileyici ve şiirsel dilli bir destandır (İlgın, 2008, s. 13). Destanın Türkçeye aktarımı Ali İlgın tarafından yapılmıştır.

Çalışmada Kara Kuzgun Destanı'ndaki “çocuk” ile ilgili söz varlığı incelenecektir. Eserlerde çocuk genellikle masumiyeti, umudu, saflığı, bir halkın geleceğini bir başka ifade ile türeyişini temsil eder.

Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hun'ların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar. “Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlûbiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler. (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi). “(Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı. (Ögel, 2010, s. 20). Görüldüğü üzere Türklerin Ergenekon Destanı da bir çocukla başlar.

“Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz Kağan destanı içinde, Oğuz bir canavar öldürüyor ve böylece erlik veya ergenlik çağına girmiş oluyordu. Bu arada bir yiğidin, genç veya çocuk çağda savaşa gitmesi de söz konusudur.” (Ögel, 1995, s. 17). Burada da görüldüğü üzere bir halkın umutları genç çocuklara bağlanmıştır.

Çocukla İlgili Söz Varlığı

Kara Kuzgun destanında çocuğu nitelemek, tanıtmak ve belirtmek için kullanılan söz varlığı:

Xıs: Kız çocuğu	Olğan: Genç, çocuk, yeniyetme
Xıs pala: Kız çocuk	Ool: Çocuk, oğlan, erkek.
Xızox: Kız	Oolax: Oğlan, erkek çocuk
Olğan: Genç, çocuk, yeniyetme	Oolğıçax: Oğul, erkek çocuk

İr pala: Er, erkek çocuk	Olğan-uzax: Çoluk çocuk ¹
İRke: sevgili, şımarık, oğul	Pala: çocuk
İRkecem: Yavrucuğum	Palacaam: Yavrucuğum

Destan metninde tabloda verilen sözcüklerle birlikte çocuğu niteleyici pek çok söz öbeği yer almaktadır. Aşağıda tabloda yer alan sözcüklerin destan metninde olan tanıklı cümlelerine yer verilmiştir.

Xıs

Abaxay arığ Xan Xıstıñ “Güzel Han Kızın” (İlgin², 2008, s. 48, 49)

Abaxay arığ Xıs Xan “Güzel ve hoş Han Kız” (s. 50, 51)

Abaxay arığ xıs çaxsı siligingende, “Güzel kız silkindiğinde” (s. 84, 85)

Xıs abaxay xızıl torğı, “Kız güzeli kızıl ipeği” (s. 46, 47)

Xan Xıstı sürüp, “Han kızı kovalayıp” (s. 44, 45)

Üzüt xızı Üzen Arığ.. “Üzüt kızı Üzen Arığ..” (s. 36, 37)

Xıs toyın xısxa idip, “Kız toyunu kısa tutarak” (s. 50, 51)

Xıs azıra xıs törizñ “Kızdan üstün kız doğsun” (s. 54, 55)

Arığ -silğ xıs çaxsızı “Güzel ve hoş kız” (s. 72,73).

Xıs çaxsızı çooğtapça: “Kız güzeli cevap veriyor” (s. 72, 73)

Arığ -silğ xıs pala “Hoş ve güzel kız” (s. 114, 115)

Xıs arığ tura tüstı “Kız güzeli durdu.” (s. 120, 121)

Xıs kızı tura pastı. “Kız durdu.” (s. 120, 121)

Kara Kuzgun Destanı`ndaki “xıs” sözcüğü birçok yerde belirli sıfatlar kullanılarak ele alınmıştır. Eserin geneline baktığımızda birçok yerde ad ile hitap edilirken bazı yerlerde ise kızın fiziki özelliğine değinilmiştir. Yukarıda verilen örneklere bakıldığında kızın hoş, güzel olduğu da belirleyici örnekler içerisinde yer almaktadır.

Xız

Xızox polıp ol tüstı: “Kız olup indi.” (s. 86,87).

-ax, -ek Hakasçada küçültme isimleri yapar. Aday-ax “köpekçik” (Arıkoğlu, 2011, s. 36).

Ool

Ax Xanniñ ool pala törize “Ak Han ‘ın erkek çocuğu doğarsa” (s. 50-51).

Xara Mool çeen ool !. “Kara Mool yeğen oğul” (s. 94, 95)

Kara Kuzgun Destanı`ndaki “çocuk” sözcüğüne metnin genelinde “ool” sözcüğü olarak rastlanırken bazı yerlerde ise “pala” sözcüğü ile birlikte de aynı anlamda kullanılmıştır.

Olğan

Olğan pozıñ oyıxçatxanıñ polar. (s. 78). “**Genç** vücudun kırıştı.” (s. 79)

Olğan-uzax

Olğan-uzaxxa çol arığlap parçam. “Çoluğa çocuğa yol açıp gidiyorum” (s. 170, 171).

¹ Sözcüklerin Hakasça anlamları için *Ekrem Arıkoğlu, Örneklili Hakasça-Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005; E. G. Naskali vd. Hakasça-Türkçe Sözlük, 2007, Türk Dil Kurumu Yayınları; V. Ya. Butanaev, Russko-Hakasskiy Slovar’ Oris-Hooray Söstigi. Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazahstan, Tyurkskaya Akademiya, Astana, 2011, eserlerinden faydalanılmıştır.*

² Cümleler ve çevirileri Ali İlgin (2008) eserinden alınmıştır. Metnin akışını bozmamak adına her bir tanıklı cümlede yalnızca sayfa numarasına yer verilecektir.

Destan metninde yukarıda belirtilen ikilemelere de yer verilmektedir. Bahsi geçen ikilemedeki *uzax* sözcüğü incelendiğinde Eski Türkçedeki -ş- sesi Hakas Türkçesinde -s- sesi ile karşılır. Fakat iki ünlü arasında kalan -s- sesi -z- sesine dönüşür. Bu nedenle Eski Uygur Türkçesindeki uşak “ufak, küçük” (Salahshour Hasankohal ve Güven, 2023, s. 288) sözcük Çağatay Türkçesinde *uşağ, uşak* “küçük, çocuk” (Ünlü, 2013, s. 1189, 1260) sözünden gelmekte olup Hakas Türkçesinde *uzak* biçiminde kullanılmaktadır.

Oolax

Oolaxtı xabar tusta, “Çocuğu kavradığı sırada” (s. 140, 141)

Adañmınañ polbazın, çalaas oolax, “Saygın çıplak oğul bu ya,” (s. 136, 137).

Mını iştip, azaylığ ças oolax “Bunu işiten mukozalı küçük oğul” (s. 138, 139).

Eserde, sadece “çocuk” kavramı kullanılmamış çocuğun dış görünüşüne yönelik hitaplara da yer verilmiştir.

Oolğıçax

Oolğıçaxtı törıdıp aldı. “Oğlunu doğurdu.” (s. 136, 137).

İr Pala

“İkincizin *İR pala* törıtkem. İkincisi *erkek çocuk* doğurdum. (s. 78, 79).

İrke

-*Noo nıme tıdñ, palam?* “-Ne dedin, canım yavrum?” (s. 134, 135).

İrke oolğımını xaydañ tabım? “Alp oğlumu nasıl bulayım?” (s. 156, 157).

İrke palazın tanıp salıp. “Erkek çocuğunu tanıyıp.” (s. 158, 159).

İrkecem

Xan saraçı irkecem “Han Saraçı oğlum.” (s. 164).

Pır turğayzıñ, irkecem. “Veresin oğlum.” (s. 166-167)

Destan metninde “İRke” *erkek çocuk* için kullanılırken metnin bazı bölümlerinde *çocuk* manasıyla “cesur”, “yiğit”, “kahraman”, “yavru” anlamlarında kullanılmıştır. *Çocuk* için kullanılan *İR Pala*, *İRke*, *İRkecem* sözcükleri *İR* sözünden gelmektedir. Fakat *İR* tek başına çocuk anlamıyla kullanılmamakta *erkek* anlamında kullanılmaktadır.

Pala

Ax Xanniñ ool pala törıze “Ak Han’ın erkek çocuğu doğarsa” (s. 50,51)

Ada Palazı İr pozımnıñ “Ata çocuğu er benim.” (s. 78-79)

Arığ -sılığ xıs pala “Hoş ve güzel kız” (s. 114, 115)

İrke palazın tanıp salıp, “Erkek çocuğunu tanıyıp” (s. 158,159).

İkincizın İr pala törıtkem “İkincisi erkek çocuk doğurdum.” (s. 78,79).

Pala xuşça paxlanıstılar, “Yavru kuş gibi bakiştılar.” (s. 158,159)

Suras pala tıp çooxtazarlar. “Piç çocuk diyecekler.” (s. 162, 163)

-*Noo nıme tıdñ, İrke palam?* “-Ne dedin, canım yavrum?” (s. 134, 135)

Palacaam

-*Çarıç çarıç, palacaam*, “Tamam, tamam yavrucuğum.” (s. 164).

Metinde “pala” sözcüğü *kız ve erkek çocuk* için kullanılırken bazı yerlerde ise yavru anlamında da kullanımına yer verilmiştir. Çalışmada, sadece çocuklar için kullanılmamıştır aynı şekilde hayvanlara için de kullanılmıştır.

Kara Kuzgun Destanındaki Çocukla İlgili Söz Varlığının Tarihî Süreçteki Durumu

1) Kız

Kız: 1. Dişi Çocuk 2. Evlenmemiş kadın (Eren, 1999, s. 241).

Kız: 1. Dişi Çocuk, kız (Gülensoy, 2007, s. 522).

Xıs: Eski Türkçede K- sesiyle başlayan sesler Hakas Türkçesinde X- sesi ile karşılanmaktadır (Ercilasun, 2004, s. 1092).

Eski Türkçe'de “kız” sözcüğüne rastlamaktayız. Bu sözcük tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde sıklıkla kullanıla gelmiş olan sözcük hâlâ işlek bir şekilde kullanılmaktadır.

“*Tabgaç bodunka beglik urı oglin kul kılı eşilik kız oglin küng kılı.*”

“(Bu yüzden Türk halkı) Çin halkına, bey olmaya layık erkek evladını kul yaptı,

Hanım olmaya layık *kız evladını* (da) cariye yaptı.” (Tekin, 1998, s. 64).

Yukarda verilen örnekte Orhun Yazıtları'nın içerisinde bulunan, Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünde “kız” sözcüğü çocuğun kız olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanında:

“*Tıxlada tura tüsti.* “Aniden durdu.”

“*Noo nime pol pardı?*”-*tip*, “Ne oldu?”- diye

Körer polza Altın Saraçı, Bakınca Altın Saraçı,

Ariğ-Silig xıs pala Altın Sas Sariğ Saraatñ Çibek tinineñ xaap tastaan poltır”. (s. 114) “Hoş ve güzel *kız* Altın Sas Sapsarı atın İpek yularından tutup bırakmış.” (s. 115)

Eski Türkçede ve Kara Kuzgun Destanı'ndaki “kız” sözcüğü aynı anlamda (çocuğun cinsiyetini belirlemek için) kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanı'nda “kız” sözcüğü toplamda 60 kez kullanılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinde kız-kız: Genç hanım, kız evlat: X. 58. (Caferoğlu, 1968, s. 178).

Karahanlı Türkçesinde DLT'te Kız çocuğu (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 717).

Kıpçak Türkçesinde Kız (1)1. Kız çocuğu, Gİ, GT, IM, KF, KFT, TA, TZ) kız karın- daş kız kardeş (TA) kız oğlan bakire (TA) kız kuşu serçe gibi bir alaca kuş (İH) 2. Bakire, kız (Kİ, KK) kız ana bakire ana, Hz. Meryem (CC) (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 146,147).

Çağatay Türkçesi döneminde: **kız** “kız, kız çocuk bkz. bint, çaban, duht, façire (1), nâhid (2), yatlık, begeç, Öarūs, ataglık, ataklık, atalmlıg, atalık (2), atlıg (3), atlık (3), bigeç, bikr, caban (2)” ŞSL, BV, GT, NH, LD, ÇFK, TMA, TEH, MÜN, ŞT, FK, ŞHD, MK, LM, GN, kız bala “kız çocuk” ŞSL, kız kardeş “kız kardeş” ŞSL, TEH, kız qarındaş “kız kardeş” ŞSL, kız oğlan “bakire, evlenmemiş kız” ŞSL. (Ünlü, 2013, s. 630)

Kız sözü, ilk yazılı belgeler olan Göktürk yazıtlarından itibaren kullanıla gelmiş bir sözcüktür. Anlam olarak değişikliğe uğramadan günümüz çağdaş Türk lehçelerine kadar ulaşmıştır. “Kız çocuğu, bakire kadın, genç hanım” anlamlarıyla hem tarihî lehçelerde hem de Hakas Türkçesinde yer almaktadır.

2) Oğlan: Erkek çocuk. Eren, *Oğlan* sözünün *oğul'a* -(a)n eki getirilerek türediğinin açık olduğunu belirtmiştir. Sagay Türkçesinde ise “olgan” biçiminin göçüşme yoluyla türediğini ifade etmiştir. Ayrıca Pritsak'ın *oğlan* biçimini *oğu-lan* diye ayırdığını ve “oğu” bölümünü Eski Türk Yazıtlarında geçen *oğular*, *oğliti*, *oğla* biçimlerinde saklı olduğu fikrine de yer vermiştir (Eren, 1999, s. 304, 305).

Oğlan: Oğlak: <oğul + -(a)k küçültme eki alarak türediği düşünülmektedir. Eren, Oğlak sözcüğünün birçok Çağdaş Türk Lehçesinde *keçi yavrusu* anlamına geldiğini belirtmiş; Sag., Şor. lehçelerinde *çocuk* anlamına geldiğini de vurgulamıştır (Eren, 1999, s. 304).

Ool: Hakas Türkçesinde iki ünlü arasında kalan -ğ- ünsüzünün düşmesi neticesinde iki ünlü yan yana gelir. İlerleyici benzeşme sonucunda Eski Türkçedeki “oğul” sözcüğü Hakas Türkçesinde “ool” olmuştur (Ercilasun, 2004, s. 1093). Kara Kuzgun Destanında “oğlan” sözü “olğan”, “ool”, “oolax”, “olğan-uzağ”, “oolğıçax” varyantlarıyla toplamda 114 kez geçmektedir.

Eski Türkçede *Barduk yirde edgüg ol erinç [k]anınğ ögüzçe yügürti süngüküg tagça yatdı beglik urı oğlungun kul kultıg eşilik [kız oğlungun kü]nğ kultıg.* “Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz: Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak **erkek evladınızı** köle yaptınız, hanım olacak **kız evladınızı** cariye yaptınız.” (Tekin, 1998, s. 68).

Yukarıda örneği verilen “oğlan” sözü Göktürk Yazıtları’nda *çocuk*, *evlat* anlamında kullanılmış Kara Kuzgun Destanı’nda da *oolax*, *olğan-uzax*, *oolğıçax* sözcüklerinde *çocuk*, *evlat* Göktürkçedeki gibi aynı anlamda kullanılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinde “genç adam, oğlan, çocuk” anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968, 139).

Karahanlı Türkçesinde *oğul* sözü “çocuk” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s.771).

Kıpçak Türkçesinde oğlan (I) Oğul, çocuk, erkek çocuk (BM, BV, GT, İH, İM, İN, KFT, Kİ, MG, MS, RH, TA, TZ) krş. oğulan, olan, oylan oğlan (II) Yardımcı, hizmetçi (CC) oğlançık Oğlançık, çocukçuk (GT) krş. Oğlançuk oğlançuk (KFT) kr. oğlançık Oğlançık, çocukçuk oğlanlık Oğlanlık, evlâtlik (KFT). ((Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 203).

Çağatay Türkçesinde oğlan (1) “oğlan, erkek evlat krş. oğul” ŞSL, GT, ÇFK, TMA, TEH, MÜN, ŞT, Sİ, ŞHD, MK, GN oğlan (2) “Moğol şehzadelerinin ünvanı” ŞSL oğlanlık “oğlanlık, çocukluk, gençlik” GT. (Ünlü, 201, s. 858).

Eski Türkçede “oğlan” biçiminde yer alan sözcük Hakas Türkçesinde beş farklı varyantta karşımıza çıkar: “olğan”, “ool”, “oolax”, “olğan-uzax”, “oolğıçax”. Anlam olarak *çocuk*, *evlat*; *erkek çocuk*; *genç* anlamlarıyla karşımıza çıkar.

3) **İR**

Eski Türkçede kelimenin ilk hecesindeki “e” sesi Hakas Türkçesinde “I” sesine dönüşmüştür (Ercilasun, 2004, s. 1090). Bu senepler Eski Türkçedeki er sözü Hakas Türkçesinde **İR** biçimindedir.

Eski Türkçede “er” sözü “*Kan{gım kagan yiti yeg[ir]mi erin taşıkmiş taşra yoryur tiyin kü eşidip balıkdaki Tagıkmiş tagdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmuş ten{gri küç birtük için kan{gım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kon{y teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep ti[r]miş Kubrat[mış k]amağı yeti yüz er bolmuş yeti yüz er bolup.*” “Babam Kağan on yedi **adamlı** baş kaldırmış İleriş baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler şehre inmiş, derlenip Toplanıp yetmiş **kişi** olmuşlar.” (Tekin, 1998, s. 42)

Yukarıda verilen Göktürk Yazıtları’nda verilen örnekte “er” sözcüğü *kişi*, *adam* anlamında kullanılırken Kara Kuzgun Destanı’nda *er*, *erkek çocuk* anlamlarında kullanılmıştır. Kara Kuzgun Destanı’nda **İR Pala**, **İRke**, **İRkeceem** sözcükleri 15 yerde geçmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde Er: 1. Erkek, kimse: P.P. 14, 3; U. II. 21, 15; TT. II. 10; Mog. [Kal. Wb. 123]. 2. Efendi, bey, şehzade: TT. I. 7, 24; 14, 184. 3. Zevc, koca: THV. 41, 5. (Caferoğlu, 1968, s. 73).

Karahanlı Türkçesinde er, adam anlamındadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 640).

Kıpçak Türkçesinde er Erkek, er, adam (CC, Gİ, KF, KFT, Kİ, KK, TA, TZ) krş. ir (1) er işden da- rıl- bıkmaq, çekilmek, içi daralmak (İH) er işden kaman- heyecanlanmak, coşmak (İH). (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 74).

Çağatay Türkçesinde er (3) “erkek; koca; kişi bkz. ér (1), ir, erkek, irkek (1), ner, meró” GT, NH, ÇFK, ŞT, Sİ, LM, GN ér (1) “erkek; koca; kişi bkz.ir, erkek, irkek (1), ner, er (3), meró” AL, GT ér (2) “erken bkz. er (2)” AL er- (1) “ermek, olmak krş. ér-(1), i-” LD er- (2) “imek, olmak krş. ér- (1), eê-, i-, ir- (1)” GT ér- (1) “imek, olmak krş. er- (2), e-, ê-, i-, ir- (1)” AL, GT, NH, LM. (Ünlü, 2013, s. 340).

4)Pala

Bala: Eren “bala” sözcüğünü madde başı olarak vermemiştir. Ancak “balak” madde başı altında “balak” sözünün “bala” sözcüğünden geldiği ve “k” küçültme eki alarak türetildiğini yazmıştır (Eren, 1999, s. 35)

Bala: Yavru, çocuk. Ayrıca p’li biçimlerinin de olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007, s. 107).

Eski Türkçede bulunan kelime başı “b” sesi Hakas Türkçesinde “p” sesine değişir (Ercilasun, 2004, s. 1092).

Dîvânu Lugâtî’t Türk’te Kaşgarlı Mahmud, *bala* sözcüğünü “kuş ve hayvan yavrusu” şeklinde açıklamaktadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 571). Kara Kuzgun Destanı’nda “bala” sözcüğü *erkek çocuk, kız çocuk, çocuk, yavru* gibi anlamlarda kullanılmıştır. Metinde “pala” sözcüğü 34 yerde geçmektedir.

-*Noo nimeniñ için ilğapçam?* -Niçin bu yüzden ağlıyayım?

Sin parğan soonda - Sen gittikten sonra

İki *pala* töritkem. (s. 78) İki *çocuk* doğurdum. (s. 77)

İkincizin ir *pala* töritkem. - İkincisi *erkek çocuk* doğurdum.

Adı -solazım adamı (s. 78). Adını lalabını verip (s. 79).

Arığ -Silig xıs pala (s. 114). Hoş ve güzel *kız* (s. 115).

Yukarıda Kara Kuzgun Destanı’nda örneklerine yer verilen “pala” sözcüğü ilk örnekte *evlat, çocuk* anlamında, ikinci örnekte *erkek çocuk* anlamında, üçüncü örnekte ise *kız çocuk* anlamında kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde Bala (1) Çocuk, yavru (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2007, s. 23)

Çağatay Türkçesinde bala “yavru, çocuk, kuş yavrusu bkz. sağır, tufeyl (2), uşağ, uşak, bitçağa, mevlüd (1), köpün, ferzend, bele, yaş (3), yarpı, toğız, veled, küdek (2), peçe, tıfl” AL, ŞSL, SD, GT, YED. (Ünlü, 2013, s. 98).

Sonuç

Destan metinlerinde bir toplumun geçmişten beri gelen gelenek göreneklerini, yaşam biçimlerini, kültürlerini ve içinde yaşadıkları toplumun özelliklerini kapsar. Destan metinleri, ortaya çıktığı toplumun kimliğini yansıtır. Bu kimliği oluşturan en küçük yapı ise çocuktur. Türk destanlarında çocuk; masumiyeti, kahramanlığı, türeyişi ve en önemlisi de soyun devamlılığını simgeler.

Hakaslar köklü bir destancılık geleneğine sahiptir. Hakas destancılık geleneğinde çocuk, kadın, kahramanlık, alplik gibi konular destanlarda ana temalar olarak işlenmektedir. Hakas Türklerine ait olan *Kara Kuzgun Destanı* da kahramanlık konusunu işleyen bir destandır.

Yapılan çalışmada *Kara Kuzgun Destanı* içerisinde bulunan *çocuk* ile ilgili söz varlığı incelenmiştir. Eserde *çocuk, kız, oğlan, yavru* gibi kavramlar incelenip, destanda geçtiği tanıklı cümlelere Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla birlikte yer verilmiştir. Destan metninin temel çocuk söz varlığındaki “çocuk”, “kız”, “oğlan”, “pala” sözcüklerinin destanda hangi anlamlarda ve biçimlerde kullanıldığı ve bu sözcüklerin tarihî süreçte hangi anlamda, biçimde bulunduğu incelenmiştir.

Eserde incelenen “çocuk” kavramı destanın birçok yerinde destanın işleyişine yön verecek biçimde geçmektedir. Kara Kuzgun Destanı’nda bulunan *çocuk, kız, oğlan, yavru* kavramları belirli sıfatlarla birlikte verilmektedir. Eserde, çocuktan bahsederken *çıplak çocuk*; kızdan bahsederken *Han kızı, güzel kız, hoş kız* gibi söz öbekleri kullanılmaktadır. Çalışmada, “çocuk” kavramının geçtiği yerler, birlikte yer aldığı söz öbekleriyle birlikte belirlenip, tanıklı cümlelere yer verilmiş ve sözcüklerin kaç kez geçtiği de istatistiki olarak yazılmıştır. Eserde dikkat çekici hususlardan biri *oğlan* sözünün tıpkı Eski Türkçede kullanıldığı gibi Hakas Türkçesinde de *çocuk* anlamında kullanılmasıdır. *oolax, olğan-uzax, oolğıçax* sözcüklerinde *çocuk, evlat* anlamındaki kullanımı Göktürkçedeki gibidir. Eserde çocuğun cinsiyetini ifade etmek için ool/ir pala (*erkek çocuk*), xıs pala (kız çocuğu) kullanımları yer almaktadır.

KISALTMALAR:

BM :Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kifçak

BV: Baytaratu'l-Vâzih

CC:Codex Cumanicus

DM:Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye

GT:Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)

İH:El-İdrâk Haşiyesi

İM:İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn

İN:Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

KF:Kitâb Fî'l-Fikh

KFT:Kitâb Fî'l-Fikh Bi'l-Lisâni't-Türkî

Kİ:Kitâbü'l-İdrâk

Li-Lisâni'l-Etrâk

KK:El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

MG:Münyetü'l-Guzât

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkanđî

RH:Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl

TA:Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî

TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye

Kaynaklar

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin söz varlığı*. Engin Yayınevi.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas destanları ın Han Orba*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, E. (2016). *Hakas destan geleneği ve kahramanları*. Kömen Yayınları.
- Aktaş, E. (2020). *Hakas destan araştırmaları 1*, Türkçe Makaleler Seçkisi. Kömen Yayınları.
- Aktaş, E. (2020). *Hakas destan araştırmaları 1*, Türkçe Makaleler Seçkisi. Kömen Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2007). *Hakas destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arikoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi grameri*. Bengü Yayınları.
- Arvas, A. (2020). Hakas destanlarında renklerle yön tayini ve renk-mekân ilişkisi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-42.
- Butanaev, V. Ya. (2011). *Russko-Hakasskiy Slovar' Oris-Hooray söstigi*. Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazahstan. Tyurkskaya Akademiya.
- Caferoğlunun, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Davletov, T. (2009). *Han Migren / Hakas Türklerinin alplık destanı*. Türksoy Yayınları
- Davletov, T. (2009). *Huban Arığ. Hakas Türklerinin kadın yiğitlik destanı*. Türksoy Yayınları.
- Davletov, T. (2015). *Ah Çibek Arığ*. Türksoy Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Türk lehçeleri grameri*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmut Dîvânü Lugâti't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Ergun, M. (1996). Hakas haycıları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 121-129.
- Ergun, P. (2007). *Hakas destancılık geleneği ve Ay Huucın*. Kömen Yayınları.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güven, E. (2023). Hakaşça Ah Çibek Arığ destanında kadınla ilgili söz varlığı. *Turkish Studies*, 18(2), 937-948.
- Güven, E., ve Kirişçioğlu, F. (2024). Hakaşça tart- fiilinin anlamsal özellikleri ve kavram alanı. *Türkbilig*, 47, 102-114.
- İlgin, A. (2008). *Hakas destanları II Kara Kuzgun*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlgin, A. (2008). *Kara Kuzgun, Hakas destanları II*. TDK Yayınları.
- Kara, M. (2013). *Hakas destanı Altın Taycı*. Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Kara, M. (2014). *Hakas destanı Öcen Beg*. Grafiker Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2009). Hakaslarda destancılık geleneği I: Araştırma tarihi ve kaynaklar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 16-29
- Killi Yılmaz, G. (2010). Hakaslarda destancılık geleneği II: biçim, içerik, icra. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 154-178.
- Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas destanları IV Altın Tycı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Ü. (2000). *Hakas kahramanlık destanlarından Han Mirgen / A study on one of heroic Hakas Epope Han Migren* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Naskali, E. G. vd. (2007). *Hakaşça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ*. Bilig Yayınları.
- Salahshour Hasankohal, T. ve Güven, E. (2023). Halaç Türkçesinde yalan anlamı taşıyan yîpa:ğ/yîpa:q sözünün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 285-296.
- Şahin, E. (2007). *Altın Çüs (giriş- metin- aktarma- dizin)*. TDAV Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları*. Simurg Yayınevi.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Destan. *Güncel Türkçe Sözlük*. 30 Ekim 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2011). Söz varlığı. *Türkçe Sözlük* (s. 2158). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.